

ראבידוביץ' בברלין

הגליון הראשון של מכאן ואילך מצביע על פריחת התרבות היהודית בברלין דהיום. אך לא רק עליה. הוא גם מזכיר ומחזיר אותנו לשורשים ההיסטוריים של התרבות היהודית בעיר הבירה של גרמניה (ופרוסיה לפני כן). לפני כמאתיים וחמישים שנה, ב־1750, פרסם משה מנדלסון את שני הכרכים של כתב־העת קהלת מוסר, שחתר לבטא בעברית את השאלות הפילוסופיות הנוערות של התקופה. שלושים ושלוש שנים לאחר מכן, ייסדו תלמידיו של מנדלסון את כתב־העת המאסף, שהיה במה רב־גונית לפרשנות המקרא, לביוגרפיות של גדולי ישראל, לדיונים פילולוגיים ולתרגומים מספרות העולם – כולם בעברית. בראשית דרכו יצא כתב־העת לאור בקניגסברג, אם כי, החל משנת 1788, הועברה הוצאתו לאור לברלין. מנדלסון וגם חסידיו המשכילים התייחסו לשפת־עבר כאל אבן היסוד של תנועת התחייה התרבותית, ולה הקדישו את מרבית חייהם.

כידוע, לא שמרו ילדיו של מנדלסון על מרכזיותה של העברית – או על היהדות – בדורם. הם סימנו מפנה דרמטי בדרכם של יהודי גרמניה. הם נטשו את סדר היום של אביהם, וביחוד את המאמץ להאדיר ולחדש את העברית, תוך כדי טבילה עמוקה בתרבות ובשפה הגרמנית. אין פלא אפוא שלאופולד צונץ (Zunz), שנמנה עם בני הדור הראשון למייסדי חכמת ישראל (Wissenschaft des Judentums), ניבא ב־1818 שבחלוף מאה שנים יהיו בעולם פחות ספרים בעברית מאשר בימיו הוא. בדיעבד, ניתן לומר שצונץ היה חוקר גדול, אבל לא נביא. לא זו בלבד שבשנת 1918 היו הרבה יותר ספרים עבריים מאשר ב־1818, אלא שברלין עצמה הפכה למרכז להוצאת ספרים בעברית (וביידיש). מה שצונץ לא ידע, ולא יכול היה לדעת, הוא שאלפי יהודים ממזרח אירופה, בעלי ידע יהודי ועברי עשיר, משלמה מימון ועד לביאליק ועגנון, יחלו לנהור לגרמניה בקצב הולך וגובר. החל מסוף המאה התשע־עשרה זרמו צעירים יהודים מהאימפריה הרוסית לגרמניה, בתקווה ללמוד באחת האוניברסיטאות הטובות באירופה ולהתגבר על ה־numerus clausus שהוטל על סטודנטים יהודים ברוסיה. למותר לציין, שלא כולם הגיעו לברלין כדי לשמור על

המסורת היהודית או על העברית. ואף על פי כן, רבים מקרב אלה שהגיעו לברלין בשנים הראשונות של המאה העשרים הצליחו לחולל תסיסה תרבותית עברית בעיר.

פעילות אינטנסיבית במיוחד אפיינה את תקופת ויימאר, ובמיוחד מ-1918 ועד לאינפלציה הגדולה של 1923. ברלין דאז היתה לצומת מרכזי, שהפגיש בין המזרח-אירופאים הצעירים מכאן, ובין יהודים גרמנים צעירים שהתחילו לסטות מדרך ההתבוללות של הוריהם, משם. היהודים מן המזרח עוררו בקרב חבריהם הגרמנים עניין רב בתרבות היהודית והעברית, על שלל ענפיה. הם הקימו בתי-דפוס, חברות, תאים וחוגים – שהוקדשו כולם לאידיאל של תרבות יהודית חיה ותוססת, שלא היתה אך ורק מושא פסיבי למחקר היסטורי. נציגים בולטים של הספרות העברית של התקופה, כדוגמת ברדיצ'בסקי, פרישמן, עגנון וגדול הדור, ביאליק, הגיעו לברלין ברגע זה של פרץ תרבותי ופוליטי. הם נקלעו הישר אל התוך, שהפגיש משיחיות עם סקפטיציזם דיסטופי לאחר התבוסה הגרמנית במלחמת העולם הראשונה. האווירה בברלין של אותם ימים היתה לא רק נפיצה למדי, אלא גם מעבדה ליצירתיות אומנותית ואינטלקטואלית יוצאת דופן.

בין המהגרים מהמזרח נמנה גם יהודי צעיר מגריבו (Grajewo) בפולין, שבא ללמוד פילוסופיה באוניברסיטת ברלין. עוד מימיו של קאנט קנתה לעצמה גרמניה שם עולמי כמרכז לעיון פילוסופי. הצעיר היהודי מפולין, שמעון ראבידוביץ' (1896–1957) שמו, בא ללמוד פילוסופיה, בדומה למזרח אירופאיים אחרים (ביניהם יוסף סולובייצ'יק, אברהם יהושע השל ואף מנחם-מענדל שניאורסון), בהדרכתם של הפילוסופים מקס דסוואר (Dessoir) והיינריך מאיר (Maier). ראבידוביץ', שהגיע לברלין ב-1919, התחיל לכתוב דיסטריציה על הפילוסוף הנאו-הגליאני לודוויג פוירבאך (Feuerbach). לכשסיים את חוק לימודיו ב-1926, היה ראבידוביץ' לאחד המומחים הגדולים בעולם בתורתו של פוירבאך. גם היום נחשב ספרו על הפילוסוף הגרמני למחקר חשוב ופורץ דרך. במקביל ללימודיו הפילוסופיים פעל ראבידוביץ' במרץ למען חידושה של התרבות העברית. חרף התנגדותו של גיבורו התרבותי ויריבו העסקי, ביאליק, הוא הקים בתי-דפוס בשם „עיינות“, ששם לו למטרה „הדלאת מבחר מקורות המחשבה והספרות הישראלית שבכל התקופות“. „עיינות“ הוציא לאור בברלין שני ספרים בעריכת ראבידוביץ', אשר השאירו חותם עמוק על ההגות היהודית: ספר המדע, הוא המבוא הפילוסופי למשנה תורה לרמב"ם (1922), ומורה נבוכי הזמן של נחמן קרוכמל (1924). ראבידוביץ' חיבר לכל אחד מהם מבוא ארוך ומעמיק ואגב-כך השלים את כתיבת הדוקטורט על פוירבאך.

הכשרונות האינטלקטואליים בסביבה הברלינאית אפשרו מיזוג מיוחד בין תרבות עברית ופילוסופיה, מיזוג שבא לידי ביטוי בעבודתו של ראבידוביץ'. הלה מצא שותפים רבים לדיון על נושאים שונים ומגוונים – מהם הוגים, סופרים וחוקרים ממזרח אירופה ומגרמניה, שהתאספו בעיר, שכן ברלין של אותם ימים היתה מיקרוקוסמוס של רפובליקת סופרים עולמית. ראבידוביץ' ראה בעיר, על השעטנו האנושי המיוחד שלה, מעין מעבדה לרפובליקה הזו. עמדתו הברורה

היתה שתרבות עברית יכולה ומוכרחה להתקיים לא רק בארץ-ישראל, אלא גם בגולה. לפיכך התנגד לדחף ההגמוני, הפלשתינוצנטרי של הצינות, ולפיו יכולה העברית לצמוח רק על אדמת ארץ-ישראל. במאמרו משנות העשרים והשלושים התפלמס ראבידוביץ' עם ציונים בארץ-ישראל על נקודה זו. הוא הסכים איתם שארץ-ישראל היא מרכז טבעי ליהודים ולתרבותם, אך דחה את התפיסה שלפיה הגולה איננה יכולה להיות מרכז תרבותי בעל משקל סגולי זהה. עיקרון זה דירבן את ראבידוביץ' בפעילותו בברלין – הן כעורך של התקופה, הן כיוזם של „בית העם העברי” והן כיושב ראש הכנס הראשון של „ברית עברית עולמית”. ברית זו היתה התגלמות ארגונית לרעיונותיו של ראבידוביץ'. בהרצאה שנשא בטקס חנוכת הברית „לארגון הגולה העברית”, שהתקיים ב־21 ביוני 1931, דחה ראבידוביץ' את תפיסתו הידועה של אחד העם, שהציבה את ארץ-ישראל כמרכז הרוחני של עם ישראל. אל מול התפיסה של מרכז והיקף, העמיד ראבידוביץ' את הרעיון של שני מרכזים מקבילים, שבהם פועלים הכוחות התרבותיים היצירתיים של עם ישראל, להם קרא „בבל” ו„ירושלים”. הראשון ייצג את תרבות הגולה, והשני את תרבות המולדת. היחס האידיאלי ביניהם, לפי המינוח המיוחד של ראבידוביץ', היה „שותפות”, קרי: יחס של כבוד ושוויון מוחלט. הוא נתן ביטוי מובהק לעקרון זה בהרצאת הפתיחה של כנס הברית העברית: „עד עכשיו למדנו הלכות מרכז והיקף, מעכשיו עלינו לצאת וללמוד הלכות שותפות, הלכות שותפין”.

בה בעת, היה צורך לחזק את יהדות הגולה מפני אלה שרצו לשלול אותה. עניין זה חרג משמירת השפה העברית. ראבידוביץ' הכריז ש„שאלת ישראל עומדת לפנינו. שאלת קיומו הרוחני של ישראל בגולה”. מטרתה של ברית עברית עולמית היתה, לא פחות ולא יותר מאשר „קיומו הרוחני של ישראל בגולה”! בעקבות הכנס פעל ראבידוביץ', יחד עם קבוצה קטנה של שותפים לדרך, לקידום מטרותיה של הברית. הוא ניסה לגייס אנשים וכסף למשימה זו והקים רשת של פעילים בערים שונות באירופה. הרעיון של ארגון בין-ארצי לחיזוק התרבות העברית בגולה היה ראוי, אלא שהתקופה בה הרביץ ראבידוביץ' את תורתה של הברית לא אפשרה להגשים את האידיאל. עלייתו של היטלר לשלטון שמה קץ לתור הזהב היהודי בגרמניה, שהפגיש מזרח ומערב. ראבידוביץ' ראה במפגש זה את הפוטנציאל של תרבות יהודית ועברית עולמית ואחידה (אם כי אשכנזית לחלוטין!), אלא שהעידן של חיים יהודיים תוססים בברלין תם, לפחות עד לשנים האחרונות.

אך היטלר לא שם קץ לעשייתו של ראבידוביץ' בשדה התרבות העברית. בקיץ 1933 עזב ראבידוביץ' את ברלין ונסע לארץ-ישראל בחיפוש אחר פרנסה. הוא שאף להתמנות למרצה לפילוסופיה יהודית באוניברסיטה העברית החדשה, אלא שמועמדו נדחתה ואת המשרה אייש, בסופו של דבר, החוקר הגרמני יוליוס גוטמן. מאוכזב מהניסיון העקר להתיישב בירושלים, בחר ראבידוביץ' לנסוע ללונדון, שם המשיך לעבוד למען התרבות העברית, כחוט המקשר בין היהודים בכל העולם. הוא השתלב בחיים היהודיים במקום והוציא כמה כתבי-עת עבריים בלונדון. החשוב מביניהם היה מצודה, שראה אור החל

מ-1943. ראבידוביץ' נימק את יוזמתו להוציא את כתב-העת במלים: „אי-אפשר לי בשום פנים להשלים עם הרעיון שבשעה שבאירופה כולה האות העברית מוחרמת לא נעשה כלום בשדה ספר בלונדון, המצודה האחרונה לחירות בבית ובחוץ!“

מחויבותו ל„אות העברית“ ליוותה את ראבידוביץ' כל חייו – בברלין, בלונדון וגם בארצות הברית, אליה היגר ב-1948. ראבידוביץ' היה יהודי נודד בפועל ובהכרח. פעם כתב לאחיו ש„ברבות הימים אבד בליבי החשק להתיישב במקום זה או אחר, במקום מסוים. חי אני חוץ לזמן וחוץ למקום“. דברים אלה מתכתבים עם משפט מפורסם של היינריך היינה, עליו חזר לימים גם ג'ורג' שטיינר (Steiner), ולפיו הספר (biblia) הינו המולדת של העם היהודי. ניתן לומר שעבור ראבידוביץ', התרבות העברית על שלל צורותיה היתה המולדת של העם היהודי או, ליתר דיוק, של ישראל. זהו המינוח עליו התעקש בשיג היהודי כולו, ולא יכול להיות שמה של מדינה, שבה חי רק חלק מהעם היהודי. ביטוי לדבר נתן ראבידוביץ' בכתב-העת מצודה, שם כתב: „גורל אחד לישראל בארץ ולישראל בתפוצות“.

ראבידוביץ' האמין בעיקר זה בכל לבבו ובכל נפשו, מנעוריו ועד יומו האחרון. אבל רק בשבע השנים האחרונות לחייו, בעודו מכהן כפרופסור באוניברסיטת ברנדייס באזור בוסטון, הצליח ראבידוביץ' לשבת ולכתוב את הספר שביטא את תפיסת עולמו המיוחדת, בבל וירושלים (1957). תשע מאות עמודים הקדיש ראבידוביץ' ליסוד המסדיר של מחשבתו: אומה תרבותית אחת בעלת שפה אחת, עברית, ולה שתי בירות, בבל וירושלים. „שתיים שהן אחת“, כפי שניסח זאת לעתים קרובות. רעיון זה נולד וצמח באדמה הפורייה של ברלין הוויימארית והוא ראוי לתשומת ליבנו גם היום.

דוד נתן מאירס, לוס אנג'לס